

Leif Ottar Wullum

Naturlige narrativer

Hvordan litteratur kan endre naturbegrepet

Bacheloroppgave i ALIT2900

Veileder: Øystein Tvede

Juni 2020

Naturlige narrativer

Hvordan litteratur kan endre naturbegrepet



(de Loutherbourg, cirka 1797, The Angel Binding Satan)

Takk

Jeg vil takke min veileder Øystein Tvede, lektor ved NTNU, for hjelp og innspill i arbeidet med oppgaven.

Abstrakt

Formålet med denne oppgaven er å vise at det dualistiske synet av mennesket og naturen som motsetninger er med på å forme hvordan vi ser oss selv og hvordan vi behandler naturen. Oppgaven ser også på hvordan den sublime naturen devaluerer urban natur og kan hindre oss i å finne løsninger på dagens klima- og miljøproblemer. Basert på Merleau-Ponty sine teorier om den levde kroppen, bakgrunn og annethet, samt Stuart Hall sine teorier om identitet som skapt gjennom representasjon, utforsker oppgaven hvordan litteraturen forsterker eller utfordrer dette dualistiske natursynet. Gjennom hvordan naturen blir representert i litteraturen kan vi endre naturbegrepet og bedre ivareta naturen og finne løsninger på dagens klima- og miljøutfordringer.

Abstract

The purpose of this thesis is to show that the dualistic viewpoint of man and nature as opposites contribute to how we view ourselves and how we treat nature. The thesis also looks at how the concept of sublime nature devalues urban nature and hinders us from finding viable solutions on today's climate- and environmental challenges. Based on Merleau-Ponty's theories of the lived body, background and difference, and Stuart Hall's theory of identity created through representation, the thesis examines how literature can amplify or challenge the dualistic view of nature. How nature is represented in literature can change our concept of nature and help us to better take care of it, and find solutions to today's climate- and environmental challenges.

Innholdsliste

Introduksjon	6
Teori	8
Naturen gjennom tidene	8
Naturen som ond	9
Descartes – naturen som gudsbevis.....	10
Kant – det subjektive og det sublime	10
G. Tyler Miller – natur/ressurser.....	12
Maurice Merleau-Ponty.....	12
Mennesket som natur – den levde kroppen.....	12
Forgrunn/bakgrunn.....	14
Hva kan teoriene til Merleau-Ponty tilføre økokritikk som fagfelt?.....	15
Natur – mer enn fjell, skog og sjø – problemet med den sublime, ville naturen.....	16
Metode.....	18
Naturlige narrativer	19
William Wordsworth.....	19
Skillet mellom det urbane mennesket og naturen	19
Wordsworth og byen	23
Rolf Jacobsen	24
Fanfare – et varsku?	25
Havnen – en symbiose (et skritt mot en ny <i>naturforståelse</i>).....	26
Harry Martinson	28
Elektrifisering, natur og by.....	29
Verden sett fra en gresstue	30
Konklusjon	32
Referanseliste	34

Introduksjon

Scientific discoveries did not provoke changes in the idea of Nature; rather, the change in the idea of Nature allowed for these discoveries (Merleau-Ponty, 2003, s. 8).

På den annen side kan man spørre seg om det ikke før vitenskapens gjennombrudd lå en vis berettigelse i troen at naturen var ond. (Martinson, 2019, s. 6)

Jeg har en mulighet til, eller rettere sagt, jeg *er* flere muligheter som retter seg mot verden på forskjellige måter. Jeg kan plukke opp en blomst og se dens reproduksjonsorgan, jeg kan feste den i knapphullet og dra på ball, jeg kan anrette kronen på et salatfat, se hvordan dens farge får gresset til å være grønnere, jeg kan grave frem dens røtter og bruke den som medisin, dynke den i ugressmiddel om jeg blir lei av den, røyke den for å komme meg litt bort, jeg kan kurtisere min fremtidige kone med den, jeg kan gjøre den om til tøy, jeg kan studere dens kjemiske egenskaper, forelese mine venner om fotosyntesen, jeg kan si at lik all annen materie er den over 99 prosent tomrom. Alle disse fantastiske mulighetene er tilstede i møtet mellom en enkel blomst og et menneske, men, mesteparten av tiden er vi ikke rettet mot verden på en vitenskapelig eller kunstnerisk måte. Vi er en bevissthet som bebor en kropp med en medfødt evne til å gestalte verden; å tolke verden. Det er i denne grunntilstanden vi lever i verden. Vi er skapt av naturen til å forstå naturen. Hvordan vil vi forstå oss selv og naturen i en moderne, teknologisk og urbanisert verden som er i begynnelsen av den største miljø- og klimakrisen i menneskets historie? I denne oppgaven vil jeg se nærmere på de filosofiske spørsmålene omkring vår forståelse av natur og se på hvordan naturens representasjon i litteraturen kan utfordre naturbegrepet og fungere som en dialog for en ny forståelse av hva natur er og hva den kan bli.

Denne oppgaven prøver å se på hvordan den litteraturen er med på å forme med den ytre verden. De praktiske og filosofiske implikasjonene av å endre naturbegrepet ville ha veldig liten nytte utover å være estetikk om den ikke gjorde det. Denne oppgaven tar sikte på å redefinere hva natur er, fordi den, slik jeg vil vise i oppgaven, kan gjøre oss i stand til å bedre ta vare på miljøet. Jeg vil bruke Merleau-Ponty sin idé om den levde kroppen og hvordan vi gestalter verden til å vise hvorfor et nytt naturbegrep er viktig. Objekter er alltid sett mot en bakgrunn som endrer hvordan vi tolker dem. Vår forståelse og vår plass i naturen vil alltid være betinget av naturen og den bakgrunnen vi persiperer naturen mot. Ved å se nærmere på hvordan naturen er representert i litteraturen, kan vi se hvordan natur har vært representert og hvordan natur kan bli representert. I en verden som ser konturene av de ekstreme

konsekvensene som klimaendring, forurensing og tap av biomangfold har for kloden, vil en ny inngangsport til det naturlige kunne hjelpe oss å se løsninger som ellers ville forblitt skjult.

Naturen, som jeg vil vise, har i lang tid blitt sett på som noe utenfor mennesket, noe som eksisterer utenfor bygrensene, en representasjon av noe syndig og ondartet. Dette synet varte helt frem til romantikken, hvor naturen, opphøyet gjennom filosofer som Schelling og Schiller, og hvor særlig den sublimen naturen, mest kjent gjennom Kant, ble målet for romantikkens lyrikere. Den rene naturen, uberørt av mennesket, blir et tilbakeblikk til den ikke-syndige naturen slik Gud skapte den. Men kan et slikt natursyn hjelpe i en verden hvor de fleste av jordens sju milliarder mennesker bor i byer, fjernt fra Wordsworths majestetiske fjelltopper og ville urskoger? Hvor de fleste mennesker ikke har midler til å forsvinne inn i skogen i uker og måneder av gangen? I dagens teknologiske verden kan løsningen være å omdefinere hva natur kan være; til å inkludere det urbane og slik gi mennesker mulighet til oppleve, og ta vare på naturen på en helt annet måte enn om den må oppsøkes langt utenfor bygrensene. Av den grunn vil jeg særlig legge vekt på dikotomien natur – menneske, og se på naturens rolle i teknologiens og det urbanes fremskritt.

Teoridelen vil oppta en mye større del av teksten enn hva vanlig er ved en bacheloroppgave i allmenn litteraturvitenskap. Dette fordi den prøver å besvare grunnleggende spørsmål om menneskets og naturens identitet og hvordan et anti-dualistisk syn på mennesket og naturen kan endre hvordan mennesket oppfatter seg selv og dets rolle i naturen. Hovedfokuset vil være å forklare hvorfor et nytt syn på naturen er viktig og hvordan litteratur kan hjelpe oss i å finne det. For å gjøre det, velger jeg å bruke fenomenologifilosofi som utgangspunkt for en ny økokritikk. Jeg finner særlig Merleau-Ponty nyttig for dette, men for å forstå hvorfor hans filosofi er viktig må oppgaven også vise det dualistiske natursynet som har gjennomsyret vestlig selvforståelse i flere hundre år. På bakgrunn av de drøftingene som gjøres i den lange teoridelen, vil jeg prøve å skape et verktøy for å lese og skape litteratur, som kan fungere som et hjelpemiddel for avskaffelse av det dualistiske synet av mennesket som motsetningen til naturen. Denne oppgaven er også et pilotprosjekt som vil fungere som basis for masteroppgaven som vil fokusere enda mer på det urbane som en natURYtring. Grunnlaget, som her legges, er utgangspunktet for å dykke enda dypere inn menneskenaturen og viske ut skillet mellom det naturlige og det menneskelige.

I denne teksten bruker jeg verker av William Wordsworth, som skrev i romantikken og forfektet et natursyn som siden er blitt det gjeldende i den vestlige verden. Et natursyn som opphøyer den ville, uberørte naturen over det urbane. Jeg vil bruke modernisten Rolf Jacobsen som har flere verker hvor naturen og det urbane både tiltrekker og frastøter hverandre. Harry Martinson skriver også om samfunn, teknologi og natur, hvor natur og menneskelig fremskritt ikke blir representert som motpoler.

I arbeidet med oppgaven vil jeg benytte meg av Merleau-Ponty sine eksempler på filosofiske teorier om natur fra de siste 2500 årene, fra hans forelesningsrekke på Collège de France (1956–60), samlet i boka *Nature: Course Notes from the Collège de France*. Boken vil også være utgangspunkt i å vise hvordan Merleau-Ponty sitt natursyn skiller seg fra Descartes og Kant sitt syn. Jeg vil også benytte meg av *Kroppens Fenomenologi* (1945), *Øyet og Ånden* (1964) og «La nature de la perception» (1934). For å knytte teoriene til Merleau-Ponty til et mer kontemporært emne som økokritikk, vil jeg bruke Espen D. Stabell sin artikkel «Kroppens økologi» (2009), som beskriver en ny økologi basert på Merleau-Ponty sine teorier om den levde kroppen.

For mer generelle betraktninger om økokritikk og hvordan litteraturen kan endre vår forståelse av natur, bruker jeg antologien *Ecocriticism – The Essential Reader* og diverse artikler som er nyttige i så måte.

Teori

Naturen gjennom tidene

Hva natur er, er avhengig av blikket som ser den. I dette kapittelet vil jeg kort beskrive hvordan naturen er blitt tolket gjennom kirkens optikk og frem til i dag. Jeg vil særlig legge vekt på romantikkens natursyn, da arven fra romantikken er noe vi fortsatt lever i. Jeg kunne selvfølgelig valgt Rousseau og hans teori om at moralsk gode og lykkelige samfunn kun kan oppnås i små kommuner som lever i pakt med naturen, som utgangspunkt for å forstå naturbegrepet i dag. Det er vel mer enn nok bøker, skjønnlitterære og faglige, som omhandler hvordan mennesker er frarøvet sin naturarv og må ut av byen. I stedet har jeg valgt å fokusere på Kant, Descartes og Miller. Dette fordi Descartes introduserer naturen som noe subjektivt. Hos Kant er opplevelsen av det sublime blitt viktig for romantikken og for hvordan vi

vurderer naturopplevelser i dagens samfunn. Til slutt vil jeg bruke Miller, som viser hvordan naturen er fratatt sin egenverdi og er blitt en ressurs for mennesket.

Jeg vil ikke gå dypt inn i tanketradisjonen fra antikkens filosofi og frem til romantikken av tre grunner:

1. Vi lever i en verden så fjern fra antikken at en grundig gjennomgang ikke vil gagne denne oppgaven. Det er nok å nevne at Thales mente at alt var vann.
2. Den verden vi lever i er en sekulær verden. Kirkens lære var den viktigste premissleverandøren i den vestlige verden i over tusen år og er fortsatt en del av vår verdensanskuelse. Allikevel ser vi et skille i naturbegrepet ved slutten av den dogmatiske middelalderen og den menneskeorienterte renessansen. Derfor vil førromantikkens natursyn bli kort behandlet utfra et religiøst natursyn.
3. Det er den dualistiske tanken om naturen og mennesket som to motsetninger jeg vil se på i oppgaven. Jeg kommer til å bruke Merleau-Ponty sine teorier om at mennesket ikke er en motsetning til naturen, men at vi er naturmennesker og vi er naturens annethet, ikke dens motsetning. Merleau-Ponty bygger på Descartes og Kant (med flere) sine dualistiske tilnærminger til naturen og viser i sin fenomenologifilosofi hvordan deres teorier er utilstrekkelige.

Naturen som ond

På malerier av Hieronymus Bosch og Pieter Brueghel kan vi studere hvor baktalt og forkjetret naturen var i middelalderen. På et bilde av Brueghel som forestiller helvete, er en av de bevingede djevlene utstyrt med en svalestjerts vinger. Noe som er helt konsekvent, for det hadde skolastikernes lærde menn hevdet. Naturen var ond. (Martinson, 2019, s. 5).

Slik innleder Harry Martinson sin novelle *Utsikt från en grästuva* fra 1963. Naturen og mennesket er motsetninger, frelsen er ikke tilgjengelig i den ville, syndige naturen. Vi finner flere slike eksempler på naturen som ond i litteraturhistorien. Gikk ikke Dante seg vill i skogen i første sang av *Inferno*, hvor syndene blir representert som ville dyr? De fleste av Odyssevs store prøvelser finner ikke sted innenfor byporten, men ute til havs og på øyer ubebodd av vanlige dødelige mennesker. I sitt essay «The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature» viser historikeren William Cronon til flere eksempler på hvordan naturen blir representert som ond. Han skriver at det er særlig gjennom kirkens optikk at mennesket så naturen som syndig (Cronon, 2015, s. 103). Cronon viser til andre

Mosebok i Bibelen hvor ««For Pharaoh will say of the Children of Israel», we read in the Exodus, «They are entangled in the land, the wilderness hath shut them in.»» Videre skriver Cronon at det var i villmarka hvor Jesus ble fristet av djevelen i førti dager. Adam og Eva ble forvist til villmarka fra en balansert og fredelig Edens hage. Villmarka var et sted man befant seg mot sin vilje, der var ikke Gud, men djevelen og ville rovdyr. Den uberørte naturen var et sted å frykte. Så hvordan kunne villmarka, den uberørte naturen, bli symbolet på det opprinnelige skaperverket i romantikken? Et glimt av storheten til Gud før det ble ødelagt av det urbaniserte mennesket? Siden dette er en bacheloroppgave i allmenn litteraturvitenskap vil jeg ikke gå i dybden på de filosofiske argumentene til Descartes, Kant og Miller, men heller kort beskrive dem og hva de betyr for vår verdensanskuelse. Merleau-Ponty bruker i sin forelesningsrekke om naturen Descartes som startskuddet for «moderne» filosofi og jeg vil derfor starte med Descartes og hans transcendentalfilosofi.

Descartes – naturen som gudsbevis

Descartes beskriver et klart skille mellom verden utenfor og vår innvendige verden. Hos Descartes blir naturen et uttrykk for de lovene Gud skapte verden med. Naturobjekter søker er bundet av lovmessigheter skapt av Gud. Eller som Descartes skriver i *Meditasjoner over filosofiens grunnlag* (her sitert i *Nature: Course Notes from the Collège de France*): «Nature» is simply a label which depends on my thoughts; it is quite extraneous to things which it is applied [...] by «nature» in the other sense I understand something which is really to be found in the things themselves; in this sense, therefore, the term contains something of the truth.» (Merleau-Ponty, 2003, s. 14). I naturen finner du lovmessigheten som er beviset på Gud: «Nature is the auto-functioning of the laws, which derives from the idea of the infinite.»(2003, s. 10) Her er et klart skille mellom kirkens syn om en syndig natur og Descartes'. Det er også et klart skille mellom den ytre og den indre verden. Den indre verden (som er vår tankeevne) er adskilt fra den ytre verden. Naturen, inkludert vår egen kropp, er noe utenfor vår bevissthet. Ved en slik dualisme blir menneskets *egentlige jeg* dets tenkeevne. I ytterste konsekvent er vi ikke vår egen kropp.

Kant – det subjektive og det sublime

Hos Kant finner vi et nytt syn på naturen som bygger videre på Descartes sin idé om naturen som noe utenfor *cogito*. Naturen er ikke lenger et gudsbevis, men noe som subjektivt erfares av subjektet. Merleau-Ponty skriver om Kant at mennesker gjør naturen fullstendig ved å

være i opposisjon mot den og kategorisere den i en orden som ikke er dens egen, men slik vi ser den (Merleau-Ponty, 2003, s. 26). Merleau-Ponty siterer Kant sine idéer om subjektet som det absolutte slik: «I carry with myself the possibility of an «object» as a term of reference [...] My subjectivity appears as a power of ordering, a capacity to give laws, to posit the idea of a world to which I can refer throughout my duration.» (Merleau-Ponty, 2003, s. 36).

Naturen som noe subjektivt erfart er et viktig punkt i Kant sin teori. Her bygger Kant videre på Descartes, men Kant innfører også begrepet om *a priori*, vi er gitt evner til å tolke verden fra fødselen av. Det er dualisme som underordner naturen til gjenstander som blir gitt mening og forstått i relasjon til mennesket som observerer den. Naturen har derfor ikke en egenverdi, det er vi som gir den det. Vi erfarer gjennom observasjon, kroppen blir sekundær i forhold til tankeevnen.

Kant sine teorier om det sublime ble viktig i romantisk diktning, og i vår tids forståelse av natur som motsats til det urbane. Det er en fryktelig skjønnhet i naturen, eller, som Kant sier, en nytelse i å «felle en estetisk dom over naturen som en kraft uten herredømme over oss» (Kant, 1995, s. 135). Kant kaller en slik estetisk dom for dynamisk sublim og vi kan oppleve den gjennom å være nær naturfenomener som kan være livsfarlige, som for eksempel en fjelltopp, et fossefall eller et steinras. Vi er nær disse fenomenene, men allikevel på trygg avstand, derfor vil den frykten de vekker i oss være i en tenkt situasjon. Vi *kunne* vært ute i stormen eller på bunnen av skredet, vi *kunne* falt ned fjelltoppen eller fossen. Selv om den sublime naturen fremviser oss våre begrensninger i vår betraktning av den, finner vi samtidig i den vår evne til å tenke uendelig stort, som er vår fornuftsevne, den som gjør oss i stand til å være overlegen naturen.

«På denne måten bevares det menneskelige i vår person, selv når man underkastes denne vold. Således blir naturen ikke bedømt som sublim i den grad den er fryktinngytende, fordi den fremkaller vår styrke (som ikke er natur) til å betrakte som små de tingene vi passer på (goder, helse og liv), og til å betrakte naturens makt (som vi i slike henseender riktignok er underkastet) som uten innflytelse på oss som personer, altså som noe vi ikke må bøye oss for dersom våre høyeste grunnsetninger og deres hevdelse eller forkastelse sto på spill. Følgelig kalles naturen her sublim utelukkende fordi den hever innbilningskraften slik at den fremstiller de tilfeller hvor sinnet kan føle sin bestemmelses naturoverskridende sublimitet.» (Kant, 1995, s. 136).

Kant viser et sterkt skille mellom naturen og mennesket, samtidig er det naturen som frembringer vår styrke. Der er samspill mellom naturen (der ute) og mennesket. Det kan virke som den sublime naturen ikke kan eksistere når naturen er kuert av mennesker. Den urbane

natur, en bypark eller kunstige innsjøer, kan ikke være sublim, men vi kan synes at de er skjønne ut fra de egenskapene den ville naturen besørger oss.

G. Tyler Miller – natur/ressurser

I sin bok *Living in the Environment* (1979), skriver professor, økokritiker og rektor ved James Madison University, G. Tyler Miller, at i den industrialiserte verden er det kun mennesket som er kilden til all verdi. Naturen eksisterer kun som en ressurs for mennesket. Igjen er det en dualistisk tilnærming til naturen og mennesket. Vår primære oppgave som menneske er å produsere og konsumere, og produksjonen og konsumpsjonen må øke og øke for å tilfredsstillere vårt krav om flere materielle goder. Og selv om mange ikke er enige i at vi burde innrette verden slik, agerer vi individuelt, kollektivt, korporativt og på myndighetsnivå som vi burde det (Næss, 2015, s. 58). Fra å ta ut av naturen det vi trenger for å leve, gjør vi naturen om til et objekt som må utbyttes for å tilfredsstillere den rådende kapitalistiske verdensordenen.

Maurice Merleau-Ponty

Maurice Merleau-Ponty (1908–1962) skriver i *Kroppens fenomenologi* (1945) at vi er i verden først og fremst som handlende mennesker, verden er ikke hvordan vi tenker den, men hvordan vi lever den. Der Descartes og Kant skisserer opp et dualistisk forhold mellom bevisstheten og materien, vil Merleau-Ponty med sin kroppsfenomenologi vise at mennesket først og fremst er en kropp med bevissthet som bebodde verden. Dag Østerberg skriver i innledningen til *Kroppens fenomenologi* at «at vår forståelse av verden er grunnet på vår kropps forståelse av sine omgivelser eller sin situasjon.» (Merleau-Ponty, 1994, s. VI).

Siden oppgaven prøver å se måter hvordan litteratur kan endre naturbegrepet, fra en dualistisk holdning mellom menneske og natur til et begrep som inkluderer det menneskelige i naturen, kan Merleau-Ponty sine idéer om den levde kroppen som en del av naturen, være et godt utgangspunkt for å skape en ny naturforståelse hos mennesket.

Mennesket som natur – den levde kroppen

Ifølge Merleau-Ponty er vi ikke en bevissthet, skilt fra materien, som observerer verden og gjør erfaringer, men en bevissthet som bebodde en kropp i verden som retter seg mot verden.

Hvordan skal vi forstå den levde kroppen i motsetning til en kropp som er et objekt blant objekter? Merleau-Ponty skriver i *Kroppens fenomenologi*:

Gjenstanden er i særdeleshed kun en genstand, hvis den kan fjernes og således helt forsvinde fra mit synsfelt. Dens nærvær er af en sådan art, at den ikke kan fungere uten et muligt fravær. Egenkroppens permanens er imidlertid af en helt annen karakter: den ligger ikke indenfor rammerne af en ubegrenset udforskning, den modsætter sig udforskning og fremtræder altid for mig under samme synsvinkel. Dens permanens udgør ikke en permanens i verden, men en permanens for mig. At si, at den altid er hos mig, altid er der for mig, er det samme som at si, at den egentlig aldrig er overfor mig, at jeg ikke kan udfolde den for mit blik, at den altid befinner sig i randen af alle mine perceptioner, at den er med mig. (1994, s. 31)

Kroppen som objekt er ikke tilgjengelig for subjektet. Vi kan ikke forlate kroppen vår og det er gjennom kroppen vi erfarer verden. Hvordan vi er i verden gir oss en forståelse av hvem vi er. Videre kan vi si at: hvordan verden er endrer hvem vi er. «Jeg bebor en «fysisk verden» [...] mit liv rytmer, der ikke har deres *grund* i, hvad jeg har valgt at være, men deres *betingelse* i deres daglige miljø, der omgiver mig» (1994, s. 23).

Hvordan forholder den levde kroppen seg til verden? I *Kroppens fenomenologi* skriver Merleau-Ponty: «For så vidt som jeg har en krop og handler i verden gjennom den, er rummet og tiden for mig ikke en uendelighet av relationer, hvis syntese min bevidsthed udarbejder, og hvori den involverer min krop; jeg er ikke i rummet og tiden, jeg tænker ikke rummet og tiden; jeg er til i rummet og tiden, min krop hæfter sig til dem og favner dem» (1994, s. 94). Derimot blir det utenfor kroppen objekter for oss. Det skjer ved at det «opprinnelige, pre-objektivt erfarte – liksom stivner og blir til noe avgrenset, noe annet, – som kroppen står ovenfor (som gjen-stand; *Gegenstand*).» (1994, s. VII).

I artikkelen «Kroppens økologi» skriver Espen Dyrnes Stabell om Merleau-Ponty at «Menneskets væren-i-verden preges av en konstitutiv «hjemlighet»; kroppen er i verden hos eller sammen med tingene, ikke ved siden av dem, partes extra partes.» (Stabell, 2012) og nettop fordi vår forståelse av verden er grunnet på kroppens forståelse av verden, så er implikasjonen «at bevisstheten ikke forblir uforandret ved forandringer i omgivelsene. Dette har betydning for den (i videre forstand) økologiske problemstillingen om menneskets teknologiske bearbeidelse og omforming av naturen.» (Stabell, 2012).

Hvordan verden er utformet er med på å skape mennesket. Overført til litteratur så vil måten naturen blir representert på også påvirke hvordan vi mennesker ser oss selv. Om vi antar at litteratur har en påvirkningskraft i det praktiske liv, så vil representasjonen innvirke indirekte på naturen f.eks. ved massebevegelser. Av historiske eksempler, som ikke er miljøkamp, kan

vi trekke frem kampen mot slaveri i *Uncle Tom's Cabin* av Harriet B. Stowe (1852) og Nikolaj Gogols *Døde Sjeler* (1842), eller borgerrettighetskamp i Harper Lee's *To Kill a Mockingbird* (1960). En annen kan være det subjektive engasjementet leseren får gjennom f.eks. selvhjelps bøker. Et annet og viktig moment er at den viten vi får gjennom litteratur også kan endre bakgrunnen vi tolker naturen mot.

Forgrunn/bakgrunn

Ifølge Merleau-Ponty i artikkelen «La nature de la perception» (1934) persiperer vi ikke verden som en plethora av ulike kvaliteter, men som bestående av flerfoldige egne objekter (Merleau-Ponty, 2019). Objekter opptrer opprinnelig ikke som objekt, de er pre-objektivt erfarte og «overgangen fra det før-objektive til det objektive svarer til et skifte av bevissthetsform eller «modus» – fra pre-refleksiv til refleksiv bevissthet. I den pre-refleksive modus erfarer kroppen det pre-objektive felt av fenomener; når refleksjonen inntreffer, blir de pre-objektive fenomener til objekter.» (1994, s. VII). Gjennom vår rettethet mot objekter, vil vi gestalte de som forgrunns-figurer i riktig gruppe. Når du ser en klynge trær, så fremtrer de som en klynge trær (en gruppe) mot en bakgrunn (himmelen eller landskapet). Du vil ikke først tenke, her er det femten-tjue lange objekter med grener fulle av blader, og røtter som stikker langt ned i bakken for å livnære seg av mineralene og vannet røttene kan suge i seg. Du vil automatisk plassere de i gruppen trær uten å tenke over hvorfor de skal i denne gruppen. Men hvordan skal vi da forstå vår eksistens som meningsskapende vesen i verden?

Bakgrunnen vi ser disse objektene mot, er ikke bare den persiperte, men også vår kunnskap om de persiperte objektene. Til varierende grad vet vi hva et tre er, at det vokser opp fra jorden, at det har røtter, vi kjenner dets ytre kjennetegn. Vi har blitt lært dets ord: *tre*. Vi vil også lære at det kan brukes til å bygge stoler, bord, hus. På skolen vil vi lære om dets evne til å rense luften, hindre ørkenspredning, opptak av CO₂, fotosyntese. Innen forskjellige fagfelt vil disse perspektivene benyttes for å studere treets egenskaper nøyere, men i det daglige livet er alle disse egenskapene en struktur ved treet vi ikke ser. Det er først når vi stopper opp og retter oss mot treet på en annen måte at de forskjellige strukturene i treet kan korrelere med våre undersøkende strukturer. Hva et tre er, vil alltid avhenge av hvordan jeg persiperer treet og mot hvilken bakgrunn jeg persiperer det. Muligheten for å skape en felles kunnskap om treet blir muliggjort i praksis med andre mennesker. Vi bekrefter og avkrefter teser i møtet med andre mennesker. Meningsskaping er en kollektiv praksis. Det er her litteratur kan spille

en aktiv rolle i å endre vår oppfatning av hva naturen er og hvordan vi forholder oss til den. Kunst (hele spekteret fra kiosklitteratur og såpeopera til kunstfilm og anerkjent litteratur) er i en særposisjon når det kommer til meningsskaping i samfunnet. Kunst kan endre bakgrunnen vi gestalter verden på.

Når vi ser naturen ser vi dens annethet. Det er et asymmetrisk maktforhold. Dette asymmetriske maktforholdet blir forsterket gjennom den dualistiske tanken som ser mennesket og naturen som motsetninger. Vi kan anerkjenne den i dens egenverdi og leve i pakt med den, men nettopp denne annetheten og det asymmetriske maktforholdet kan også gjøre oss i stand til å utnytte naturen og utøve vold mot den. Det er dens annethet som utgjør dens største trussel. Men slik jeg har vist i forrige kapittel kan naturen endre seg i forhold til etter hvilket blikk som ser den. Kan det finnes løsninger for naturkrisen i et annet syn på natur, en natur som inkluderer det urbane?

Hva kan teoriene til Merleau-Ponty tilføre økokritikk som fagfelt?

Mennesket er en kropp som forstår seg selv ut fra situasjonen og miljøet den befinner seg i. Vi er naturvesener, opprinnelig skapt for å leve i naturen. Å leve i en gjennomteknologisert og urban verden vil også endre hvordan vi ser og er oss selv. Det ligger i mennesket en medfødt modus i å rette seg mot naturlige miljøer. Vi bygger hus og tar naturen med inn i form av planter og blomster, samtidig lar vi naturen bli lagt død under betongklosser, veier og parkeringsplasser. Ut ifra Merleau-Ponty sin teori om vår intensjonalitet mot naturen, burde vi søke en mer harmonisk balanse mellom det urbane og naturen. Det må være like stor plass i offentligheten for menneskets iboende intensjonalitet mot naturen som det er for teknologiens og bysamfunnets fremskritt.

Naturbegrepet er en språklig forståelse av naturen. Gjennom diskusjon om hva naturen er, kan litteraturen vise mennesket som natur, og vise naturen som noe annet enn menneske og ikke dens motsetning. Gjennom å undersøke hvordan vi gestalter verden (gir den mening) mot en bakgrunn av vår kunnskap om den, kan vi også endre hvordan vi tolker verden.

Merleau-Ponty sin teori om den *levde kroppen* kan være med på å bygge ned den dualistiske tankegangen menneske – natur. Hvor Descartes og Kant viser en bevissthet som erfarer verden, peker Merleau-Ponty på at vi er en bevissthet som bebor en kropp og som er ute blant

tingene. Vi er en aktiv deltager i vår forståelse av verden. Ved å være ute blant tingene fordrer Merleau-Ponty også en diskusjon om miljøet kroppen lever i.

Natur – mer enn fjell, skog og sjø – problemet med den sublimе, ville naturen

Wordsworth sitt magnus opus var det 14 bøker lange diktet *The Prelude* som Wordsworth skrev og redigerte gjennom hele sitt voksne liv og ble gitt ut to måneder etter hans død i 1850. I konklusjonen av diktet, finner vi, slik jeg leser det, et bevis på det sublimе og på Gud i naturen. Diktet begynner med at jeg'et, i følge med en venn og en guide, går opp til toppen av fjellet Snowdon for å se soloppgangen. Vel framme ved toppen utspiller det seg en scene som ligner et av romantikkens ikoniske maleri, *Der Wanderer über dem Nebelmeer* (1818) av Caspar David Friedrich.

For instantly a light upon the turf
Fell like a flash! I looked about, and lo,
The moon stood naked in the heavens at height
Immense above my head, and on the shore
I found myself of a huge sea of mist,
Which meek and silent rested at my feet.
A hundred hills their dusky backs upheaved
All over this still ocean; and beyond
[...]
A meditation rose in me that night
Upon the lonely mountain when the scene
Had passed away, and it appeared to me
The perfect image of a mighty mind,
Of one that feeds upon infinity,
That is exalted by an underpresence,
The sense of God, or whatsoe'er is dim
Or vast in its own being. Above all,
One function of such mind had nature there
Exhibited by putting forth, and that
With circumstance most awful and sublime (Wordsworth, 1995, s. 597–599)

Wordsworth benytter seg av adjektiver og grandiose beskrivelser av naturen for å få frem det kolossale og sublimе i det som utspiller seg. Naturen er så stor at betrakteren blir oppslukt i det. Wordsworth skriver at en tanke steg opp i ham den natten etter at scenen med tåkehavet ga seg. Her er en klar likhet med hvordan Kant beskriver det sublimе; det er som om Wordsworth skriver «gjennom den rasjonelle tenkeevnen (som Kant sier er gitt oss av naturen) kan vi oppleve det sublimе». Det er i møte med naturen vi kan se sjelen til mennesket. Derfor blir det viktig å oppsøke den ville, den kolossale og den farlige naturen.

Den er som et speil inn i vår forestillingsevne, vår sjel, vår mening og det guddommelige. I motsetning til Descartes er det ikke lovmessigheten som er gudsbeviset i naturen, men en overveldende følelse som skapes i møte mellom mennesket og uendelig stor natur. Kan det sublime da eksistere i en urban natur, en natur som er skapt etter prinsippet om skjønnhet? Er det sublime en velsignelse for naturen eller en hemsko? Problemet oppstår i skillet mellom vill, uberørt natur og den urbane naturen. Gjennom et slikt syn på det sublime kan ikke det sublime eksistere i urbane strøk. Den ville naturen vil da alltid inneha ett positivt attributt som er utilgjengelig for den urbane naturen, og det er mot denne bakgrunnen av den «opprinnelige» natur at vi tolker den urbane naturen.

Det er tre problemer som åpenbarer seg med en opphøyet vill og uberørt natur. Den første er at den ville naturen ikke er like lett tilgjengelig for arbeiderklassen og de fattige.

1. I Norge er vi heldige idet vi har en vakker og frodig natur, lett tilgjengelig med buss eller trikk. Likevel er den sublime naturen, kjennetegnet ved fjelltopper, fossefall og lignende, ikke like lett tilgjengelig

2. Devaluering av den urbane naturen. Det økologiske systemet i byparken er like mye verdt som det økologiske systemet i nasjonalparken, særlig for artene bebor dem. Er det vår forståelse av vill natur som noe viktigere enn urban natur som gjør det mulig å anlegge bil og sykkelveier der løvetanna gror?

3. Mennesket sin plass i naturen. Det som kjennetegner den ville naturen er nettopp fraværet av menneskelig aktivitet, og opphøying av den ville naturen vil forsterke den dualistiske tanken om naturen som motsetning til mennesket.

Må den rene naturopplevelsen ligge milevis unna, langt fra menneskers bosted, uten synlig menneskelig innblanding, som et vilt, fetisjert objekt for det opprinnelige? Det finnes gode grunner til å beskytte deler av naturen fra utbygging. Tap av livsgrunnlag for artene som allerede bor der, er en av disse årsakene, en annen årsak er å beholde skog som tar opp drivhusgasser, som jo i praksis er verdens lunger. Naturens egenverdi vil også være en grunn til å bevare den slik den er. Men et slikt syn på naturen må nødvendigvis også fjerne mennesket fra naturen ved at det spesifikt menneskelige ikke lenger har sin plass i den. Ved å behandle naturen som et sted for kun å besørge følelsesmessige og estetiske nytelser, opphever vi også «naturen» i oss. Naturen blir et tidsfordriv og statussymbol. Det er ikke de fattigste forunt å reise halve kloden rundt til tropiske regnskoger eller å ta seg fri fra hverdagen i et år for å seile jorden rundt og «finne seg selv».

Å opphøye den uberørte naturen kan blinde mennesker for å se løsninger på verdens klimautfordringer. Dokumentert i blogger og nettaviser kan vi se at det allerede er utfordringer ved bygging av strømmaster i uberørt natur: «Maste-motstander Synnøve Kvamme hadde tårer i øyekroken. I formiddag sto hun utenfor piggtrådgjerdet rundt Samnanger transformatorstasjon og så at kraftlinjene gjennom Hardanger formelt ble åpnet» (Aarre, 2014). Og av vindparker: «Nå har jeg holdt kjeft lenge nok! Nok er nok! Jeg skal ikke sitte å se på at arvesølvet vårt, vår vakre norske natur blir overfalt, voldtatt og ødelagt av disse vindturbinene som skal herje rundt kysten vår!» (Fuglestad, 2019). Slike utbygginger kan og må selvfølgelig planlegges nøye slik at de gjør minst mulig skade i naturen, men samtidig kan vi ikke kreve at naturen skal være uberørt av mennesker for all tid. Jeg tror, tror fordi det er alltid en form for gjetning når man prøver å skrive om fremtidige retninger innen samfunnet, at en omveltning fra dikotomien natur – menneske til å se også det spesifikt menneskelige (urbane) som et naturuttrykk kan gjøre mennesker bedre i stand til å ta vare på naturen og se løsninger som ellers kan forbli skjulte. En strømmast eller vindmølle kan aldri bli vakker om den den er dømt som unaturlig eller upassende i det miljøet den eksisterer i. Verdien av et tre i hagen kan i så måte være lik treet man finner i urskogen. Ved å gjøre mennesker til natur og verdsette det positive vi gjør i naturen, kan man lære den asfaltravende urbanisten å ta vare på naturen på en måte som hen ikke er i stand til i dag.

Metode

«Det er ved å låne verden sin kropp at maleren forandrer verden til maleri» skriver Merleau-Ponty i *Øyet og ånden* (Merleau-Ponty, 2000, s. 15). Man kan si at det forholder seg noenlunde likt med forfattere også. Det er gjennom å låne verden sin kropp at forfatteren forandrer verden til litteratur. Litteratur er i sitt vesen representasjon. En representasjon for noe i den virkelige verden, og alltid en representasjon. Litteratur henviser alltid til noe, det skrevne ord kan aldri transcendere seg selv, men det er ikke dermed sagt at en tekst ikke er mer enn forfatterens egne tanker skriblet ned på papiret. Litteratur er et kollektivt anliggende, det kommuniserer alltid *noe* til *noen*.

Stuart Hall beskriver i *Cultural Identity and Diaspora* identitet som noe foranderlig. Både kulturelle og subjektive identiteter er en pågående prosess. Tidligere opererte man med kulturelle identiteter som aristoteliske essenser og alle nye kulturelle uttrykk var en henvisning til den opprinnelige identiteten. Identitet, skriver han, er alltid situert innenfor

representasjonen, med det følger en problematisering av hvem som snakker og hvor de sier det fra (Hall, 2017, s. 1191). Naturens annethet, dens identitet som noe ikke menneskelig, vil ut fra Hall sine teorier være noe skapt i representasjonen. Gjennom å utfordre naturbegrepet aktivt i representasjon, kan forfatteren skape en samtale mellom tekst-leser-samfunn og gjennom en slik samtale kan vår forståelse av fenomenet natur endre seg. Det skapes en ny bakgrunn vi kan se naturen mot, og slik kan vi også se oss selv på en annen måte.

I arbeidet med de litterære tekstene vil jeg se på hvordan representasjonen av mennesker og natur forsterker eller utfordrer det dualistiske natursynet. Jeg vil legge særlig vekt på positive og negative representasjoner og om de brukes forskjellig på mennesker og natur. Om en tekst representerer menneske eller natur overveiende negativ eller positiv, vil det tyde på en tekst som forsterker det dualistiske natursynet. Jeg vil også bruke samme fremgangsmåte for å se hvordan vill og urban natur blir representert. På bakgrunn av analysene vil jeg også knytte tekstene opp mot dagens miljø- og klimautfordringer og drøfte hvordan de spiller inn i vår forståelse av dem og deres mulige løsninger. Jeg vil senere bruke disse drøftingene for å skissere noen punkter for hvordan en tekst kan utfordre dikotomien menneske – natur og vise vei til et natursyn som inkluderer mennesket i naturen og viktigheten av urban natur.

Naturlige narrativer

William Wordsworth

William Wordsworth er et kjent navn for enhver litteraturstudent. Han er sågar inkludert i Harold Bloom sin *The Western Canon: The Books and School of the Ages* (1994). Denne oppgaven skal ikke se på biografien til forfatterne, men det er på sin plass å nevne at han var en av de første lyrikerne til å innføre romantikken til England. Dette skjedde med verket *Lyrical Ballads*, som ble utgitt sammen med vennen Samuel Taylor Coleridge i 1798.

Skillet mellom det urbane mennesket og naturen

Når jeg leser Wordsworth sine dikt, så finner jeg mange eksempler på en godhjertet natur, og som jeg vil vise, så er det i poesien også et krav til mennesket om å forlate det urbane, å igjen bli en del av den evige syklusen av død og gjenfødelse som naturen tilbyr. Professor og Wordsworth-kjenneren Ralph Pite argumenterer i sitt essay *Wordsworth and the natural world* for at Wordsworth så naturen som en levende og pustende entitet sammenvevd med

menneskeheten, at naturen og mennesket er forbinde; mennesket må søke harmoni og mening i naturen (Pite, 2019). Mennesket er en del av naturens evige sykluser og det er eksistensiell trøst i å bli en del en naturens evige felleskap. Et dikt som spiller ut denne flukten fra det urbane og inn i naturen er «The Tables Turned» fra *Lyrical Ballads*.

The Tables Turned

Up! up! my Friend, and quit your books;
Or surely you'll grow double:
Up! up! my Friend, and clear your looks;
Why all this toil and trouble?

The sun above the mountain's head,
A freshening lustre mellow
Through all the long green fields has spread,
His first sweet evening yellow.

Books! 'tis a dull and endless strife:
Come, hear the woodland linnet,
How sweet his music! on my life,
There's more of wisdom in it.

And hark! how blithe the throstle sings!
He, too, is no mean preacher:
Come forth into the light of things,
Let Nature be your teacher.

She has a world of ready wealth,
Our minds and hearts to bless—
Spontaneous wisdom breathed by health,
Truth breathed by cheerfulness.

One impulse from a vernal wood
May teach you more of man,
Of moral evil and of good,
Than all the sages can.

Sweet is the lore which Nature brings;
Our meddling intellect
Mis-shapes the beauteous forms of things:—
We murder to dissect.

Enough of Science and of Art;
Close up those barren leaves;
Come forth, and bring with you a heart
That watches and receives. (Wordsworth, 1990, s. 356–357)

Dikteren begynner første strofe med en oppfordring til sin venn om å forlate bøkene, de bringer med seg kun slit og problemer. En tredje negativ konnotasjon er at de gjør vennen

overvektig. Her blir det urbane, som bøker jo er en viktig del av, gitt negative identitetsmarkører som «toil», «trouble» og overvektig, eller som det står skrevet i diktet; «grow double».

Andre strofe kontrasterer det moderne menneskets higen etter «akademisk» kunnskap med skjønnheten som eksisterer i naturen. Hvor sollysets forfriskende milde glans sprer seg over grønne enger. Tonen her er den rake motsetningen til første strofe. Forfatteren inkluderer farge til diktet, «green» og «yellow» og bildet av solen over fjelltoppen, lyset som faller mildt over engene har en ro og en skjørhet som er ikke tilstede i den forrige strofen. Naturen blir gitt positive markører som «freshening», «mellow» og «sweet.»

I tredje strofes første vers er vi dratt inn i studerkammeret igjen og blir introdusert til to nye negative konnotasjoner når bøker blir sammenlignet med en kjedelig (dull) og en endeløs strid (strife). Fra andre vers er vi igjen i naturen og her ber forfatteren oss lytte til tornirisen (woodland linnet) hvis musikk er søt og inneholder mer visdom enn bøker. Igjen er det naturen som blir representert positivt med ordene «sweet», «music» og «wisdom». Det er en interessant sammenstilling mellom uttrykksmåtene til de to forskjellige måtene å være i verden på. Ordene i bøkene som snakker til oss kjeder oss og naturen som synger oss sin søte visdom.

I fjerde strofe fortsetter hyllesten av naturen. Vi blir bedt om å lytte til en ny fugl, trosten, som synger festlig, ikke som en sint predikant. Naturen blir igjen beskrevet som noe lyst «light of things» og vi skal la naturen bli vår lærer. Her blandes det urbane med naturen, men ikke som en skjønn forening av de to, derimot tar naturen menneskelige former som predikant og lærer. I tredje vers blir det sågar insinuert at menneskelige predikanter kan være slemme, da trosten ikke er «no mean preacher». Naturen sine nye positive identitetsmarkører fortsetter med «blithe», «no mean preacher», «light of things» og «teacher». Hvis vi leser verset «Come forth into the light of things» gjennom kirkens optikk, er det også en form for epifani å studere naturen. I *King James Bible* står det skrevet om Jesus «Then spake Jesus again unto them, saying, I am the light of the world: he that followeth me shall not walk in darkness, but shall have the light of life.» (St. John, 8:12, *King James Bible*, 2004).

I strofe fem og seks fortsetter hyllesten av naturen, den innehar en verden av rikdom, den velsigner våre sinn og hjerter og den gir oss spontan visdom gjennom helse og sannhet

gjennom glede. Wordsworth tar på ny i bruk bilder fra kristendommen gjennom naturens velsignelse av oss. Særlig er konnotasjonen til «breathed» brukt på en finurlig måte, da naturen puster visdom og sannhet gjennom glede og sunnhet, men «breathed» kan også bety at man prater lavt, noe som forsterker det milde uttrykket naturen har ellers i diktet.

Wordsworth sammenligner filosofer med en mark og uttrykker at en impuls fra en mark kan lære oss mer om mennesket enn hva filosofene kan. Her er bruken av ordet «vernal» interessant, en vismann, eller en filosof, blir gjerne representert som en gammel mann som øser ut av sin opparbeidede livserfaring, mens «vernal» kan bety vårlig, men også noe ungt eller jomfruelig. Igjen vinner naturen over mennesket.

I strofe sju og åtte kommer det virkelige angrepet på den menneskelige dygden som representerer opplysningstiden, intellektet. Intelligensen blir beskrevet som «meddling», den ødelegger den vakre formen til naturen, den dreper for å dissekere. Den blir ikke beskrevet som noe sanselig, men noe kaldt og klinisk, og løsningen ligger i å legge vitenskapen og kunsten fra seg og tre inn i naturen med et sanselig hjerte som ser og mottar. Bøker blir beskrevet som ufruktbare blader.

Wordsworth synes å prøve å bygge en bru til den opprinnelige ur-tilstanden. Til det harmoniske naturmennesket før vitenskapen fjernet oss fra naturen. Men er den naturen Wordsworth skisserer en natur som er velkommen for moderne mennesker, og utfordrer det naturbegrepet på en slik måte at vi kan bruke diktet som en «mal» for hvordan vi skal se naturen? Det første problemet som oppstår om vi leser diktet på den måten, er at naturen kun er gitt positive egenskaper og det urbane mennesket ingen. Det urbane moderne mennesket kan ikke tre inn i naturen uten å fjerne det som definerer det som urbant og moderne. Naturen skal ikke forstås, men den skal føles. Og selv om det er helt greit å føle når man er i naturen, bringer det oss ikke nærmere noen løsninger på hvordan vi kan løse naturkrisen vi er i. Naturen i diktet kun gitt positive egenskaper, mens det spesifikt menneskelige er representert negativt. De er to motpoler som frastøter hverandre. Diktet beskriver virkeligheten endimensjonalt og gir ikke rom for at både følelser, vitenskap og kunst kan sameksistere som positive værensmåter i naturen. Wordsworth tar også ikke med i betraktningen at det er gjennom vitenskapen at naturen er blitt tilgjengelig for ham som noe godt.

Wordsworth og byen

I det pastorale diktet «Michael» fra *Lyrical Ballads* reiser sønnen til en gjeter for å ordne opp i en gjeld, men blir korrumpert av byen og må reise utenlands for å slippe unna straff. Finnes det hos Wordsworth et dikt som er bedre egnet til å utfordre det menneskelige kontra det naturlige? Et dikt som ikke kun beskriver byen som noe negativt? En av Wordsworths mest kjente sonetter kan kanskje gi et svar til det spørsmålet.

Composed upon Westminster Bridge, September 3, 1802

Earth has not anything to show more fair:
Dull would he be of soul who could pass by
A sight so touching in its majesty:
This City now doth, like a garment, wear
The beauty of the morning; silent, bare,
Ships, towers, domes, theatres, and temples lie
Open unto the fields, and to the sky;
All bright and glittering in the smokeless air.
Never did sun more beautifully steep
In his first splendour, valley, rock, or hill;
Ne'er saw I, never felt, a calm so deep!
The river glideth at his own sweet will:
Dear God! the very houses seem asleep;
And all that mighty heart is lying still! (Wordsworth, 1990, s. 574-575)

Ved første gjennomlesning kan dette virke som en positiv representasjon av byen. London blir beskrevet som et majestetisk rørende skue. Soloppgangen har aldri vært så vakker i naturen som den er over byen denne morgenen. Themsen glir gjennom byen av sin egen vilje. Byen glitrer og skinner i den røykfrie luften som hviler over London. Men er det London vi bevitner eller er det et bilde av et dødt London Wordsworth beskriver? I diktet operer naturen som positive beskrivelser. Byen bekler seg med morgenen, skipene og bygningene ligger oppå bakken. Det er den røykfrie luften som får alt til å glitre. Det er sola som stiger vakkert opp, elva renner av sin egen frie vilje. Husene virker som om de sover og byens hjerte ligger stille. Byen kan være skjønn, men kun når den sover. Alt som gjør byen vakker i diktet er nettopp fraværet av byens viktigste ingrediens: mennesket. Byen er en zombie, levende og død samtidig. Hva ville Wordsworth ha skrevet klokken to på ettermiddagen, i en by full av liv og med et grått dødsteppes av smog hengende over seg?

Selv om mennesket mangler i sonetten, er det urbane representert gjennom hva mennesket har bygget. I samspillet mellom det urbane og naturen oppstår en skjønnhet som ikke er tilgjengelig utenfor dette samspillet «This City now doth, like a garment, wear, The beauty of

the morning.» Følelsene Wordsworth beskriver er sterke: «Earth has not anything to show more fair» og byen er situert i naturen «Ships, towers, domes, theatres, and temples lie, Open unto the fields, and to the sky.» I motsetning til den sublime naturen, som i *The Prelude* kjennetegnes av sin størrelse og råskap, er den urbane naturen vakker og rolig. Her er ingen vindu til det guddommelige, selv om forfatteren tiltaler Gud, er det som et uttrykk for den følelsen byen vekker i ham og ikke for å vise at vi kan se Gud i byen.

«Composed upon Westminster Bridge» er, gitt utgangspunktet i min oppgave, et spennende eksempel på naturen i møtet med det urbane. Byen blir ikke her fordømt som en syndens pøl, men samtidig er den ikke fullt ut en by. Kanskje ser vi konturene til et natursyn som kan inspirere til en levestil som harmoniserer mer med den ville naturen og den urbane naturen. Det er i fraværet av skadelig menneskelig aktivitet at byen blir vakker. Byen må selvfølgelig bygges, noe som nødvendigvis må skade naturen den bygges på, men den kan også eksistere som en tilrettelegger for urban natur. Her vil jeg trekke frem vers 8 «All bright and glittering in the smokeless air.» Verdens helseorganisasjon, WHO, anslår at 91% av verdens befolkning blir utsatt for skadelig luftforurensning daglig og årlig dør 7,2 millioner mennesker av luftforurensning (WHO, 2020). Hos Wordsworth er det nettopp fraværet av luftforurensning som gjør det mulig å se byen som vakker. Kanskje kan det å se byen som et levende vesen endre vår innstilling for hvordan vi behandler den? Slik jeg har vist tidligere, er naturbegrepet i konstant endring. Med Merleau-Ponty sin teori om bakgrunn kan vi hevde, at endrer vi bakgrunnen vi ser byen mot, kan vi også endre hva byen er. Hvordan det urbane og naturlige blir representert blir derfor veldig viktig i hvordan vi kan bekjempe den globale klimakrisa.

Rolf Jacobsen

Rolf Jacobsens (1907–94) lyrikk sammenlikner og kontrasterer naturen og det urbane. Han beskriver en verden hvor naturen ofte er i teknologiens vold. Debuten *Jord og Jern* (1933) er, som diktsamlingens tittel, delt opp i to deler, der den første delen tar utgangspunkt i naturen og andre del har det urbane som utgangspunkt. Diktene jeg skal analysere er alle skrevet i mellomkrigstiden og er farget av denne periodens opplevelse av krig, endetid og krigsfare. Perioden er ikke direkte overførbar til nåtiden, men vi lever også i en periode der mange av jordens befolkning bekymrer seg for klodens fremtid. Diktene er modernistiske i stilen, jeg vil se bort fra tegnsetting og det visuelle og fokusere på meningsinnholdet i analysen og se hvordan Jacobsen bruker naturen og det urbane.

Fanfare – et varsku?

Fanfare

Har du sett heisekranene løfte de snadrende
jernnebb?

Har du hørt sleggenes muntre sang
på de svaiende bjelker?

Har du sett stålskjelettene folde sig ut på himlen
som røde kniplinger?

Har du hørt lufthamrenes trommeild mot naglen
fra skinner, hus, skibenes høie jernsider?

– Da har du sett *krigens*

knitrende fane i luften!

– Da har du hørt maskingeværene

sprøite sitt stål mot fiendens hjerte! (Jacobsen, 1933, s. 74)

Tittelen alluderer til noe militært, til gledes- og hyllestseremonier, til begeistring, men hva er det i diktet som hylles? Er det teknologisk fremskritt eller er tittelen ironisk ment? Diktet er todelt, først to strofer formulert som spørsmål og to avsluttende strofer som svar. Det urbane er i første del representert gjennom besjeling av fire teknologiske fremskritt. Heisekranen som kvitrer. Sleggen som synger mot stålbjelkene. Stålskjelettet som kniplinger mot himmelen. Lufthammeren som lager trommeild. Alle disse fire er gjerne knyttet opp mot teknologisk fremskritt. Heisekranen som benyttes ved utbygging, sleggen kan knyttes til innslåing av nagler eller legging av jernbane. Stålskjelettet er rammen og dragerne i et bygg. Lufthammeren kan brukes til hamring eller meisling. Det som er fellesnevneren er at de tilhører menneskets og fremskrittets verden. De er også gitt positive konnotasjoner. De synger, lager musikk, er blomster. Dette blir så snudd på hodet i diktets andre del, hvor fortelleren sammenlikner lyden de lager med krigens maskingevær, stålskjelettet og heisekranen blir krigens fane. Hvem erklæres det krig mot?

Sammenstillingen av teknologisk fremskritt og krig problematiserer den menneskelige evolusjonen. Vi har nådd dit at vår teknologi, når den blir brukt, er en militær handling. Diktet spesifiserer ikke nærmere hvem krigen er rettet mot, det kan være naturen, det kan være mennesket, eller det kan være begge. I diktet er det to aspekter ved fremskrittet det rettes søkelys på, den ene er utbygging, den andre kan knyttes til transport (skinner – jernbane, skib

– sjøfart). Det begge disse har til felles er at de begge har retning ut fra byen (eller noe annet menneskelig, som en papirfabrikk eller malmgruve). En by som utvider seg, må naturlig spise seg inn i naturen og en jernbane eller vei ødelegger også naturen den blir lagt i. Teknologi blir for Jacobsen naturødeleggende. Her er det viktig å huske at enhver inngripen i naturen vil kunne virke ødeleggende, en krig derimot vil være utslettende, og det er der mennesket er i dag. Fremskritt gjør oss i stand til å ødelegge på en skala som tidligere ikke var mulig. Fanfaren er ikke en hyllest, men et varsku.

Slik Jacobsen fremstiller det urbane mot naturen her, er det ikke plass til det moderne mennesket. Byen vokser seg utover fra kjernen, en kreftsvulst som overvinner og dreper naturen. Et slikt pessimistisk syn på det urbane og teknologi er ikke helt usann, teknologi har gjort mennesket i stand til å utøve en vold mot naturen som kan ende hele dens eksistens, men det er også et reduserende syn på teknologi og fremskritt. Teknologi som spiller på lag med naturen vil være en viktig del i å motvirke og reversere klimaendringene. Ny teknologi vil også gjøre oss i stand til å kunne utnytte naturressurser bedre. Å rope et varsku om en blind tro på fremskritt er viktig, men det må ikke gå på bekostning av utviklingen av positive teknologiske fremskritt. Et slikt negativt syn vil også forsterke dikotomien natur og menneske ved at det menneskelige blir representert negativt.

Havnen – en symbiose (et skritt mot en ny *naturforståelse*?)

I «Havn» fra *Jord og Jern* viser Jacobsen at også det urbane kan virke positivt i verden. Her er det urbane representert gjennom havnen. Havnen er en port inn og ut av byen, det er stedet hvor «alle gater og torv» slutter. I motsetning til «Fanfare», hvor den menneskelige inngripen i naturen ble portrettert negativt, skaper Jacobsen i «Havn» en harmonisk atmosfære hvor naturen, gjennom språket, inngår symbiotisk i det urbane.

Havn

Her ender alle gater og torv.

Støvbrune brostensmile

vider seg ut og slutter.

Lys stuper inn i byen.

Havn.

–

Efter de sultne dager

bryggenes gode larm, jernplatens gny.

Jeg kommer til siloens kube

og til de hundrede grå lagre.
– Nu ser jeg min have vokse mot himlen,
skogen av tårnhøie damptrær,
blåsorte, brunrøde,
med blendende hvite blomster.

S/S Brula skal gå i aften.
Kurvstoler lyser på dekket, duftende nylakkerte.
Kufferter stuves, vinchene bjeffer heftig.
Under det osende skrog med slagside
glir jernbanevogner stille med fisk og tømmer.

Havet har jernpallisader.
Bak gråmalte, svarte og røde
borger av jern mot brostenslandet
knurrer propeller. – Spøkelsesskygger
glir over sjøens melk der bakom. – Blenda av
Hamburg.

Master skrider på himlen.

Leende svinger kranen
en gul vimpel i formiddagsgråværet.
Hundrede kasser i luften.
Appelsiner.
– San Pedro de Toros, Valencia! (Jacobsen, 1933, s. 69–70)

I strofe tre beskriver Jacobsen havnen som sin egen have, men allerede fra første strofe starter den positive representasjonen av havnen, da lydene fra havnen er behagelige (den gode larmen), brosteinene smiler (brostensmile), solskinet åpenbarer seg (lys stuper inn i byen). Videre er dampskipene representert som en skog av «tårnhøie damptrær», de er «blåsorte» og «brunrøde» i full blomstring med «hvite blomster.» Havna skaper et velbehag hos forfatteren, «kurvstoler lyser [...] duftende nylakkerte», skipene «glir over havets melk» og diktet avsluttes med en kran som «leende svinger» en gul vimpel og hundre kasser med appelsiner fra Valencia. Naturen besjeler, som i «Fanfare», det urbane. Her er ingen krig mellom det urbane og naturen. Hvordan kan diktet tolkes, satt opp mot pessimismen vi finner i «Fanfare?» «Fanfare» beskriver en utvidelse av det urbane, byens vekst eller lignende, havnen derimot blir et punkt midt i mellom byen og naturen. Slik Jacobsen beskriver inngangen til havnen i strofe en: «Her ender alle gater og torv. Støvbrune brostensmile vider seg ut og slutter. Lys stuper inn i byen. Havn.» Havnen er ikke byen, men inngangs- og utgangsporten til byen. Den er sitt eget sted. Allikevel så er det i diktet en kime til å se det urbane på en annen måte, noe mer organisk. Et syn som ikke fordømmer det urbane og inkluderer vi skepsisen i «Fanfare», kan vi få et natursyn som kan konsolidere de to verdenene og gjøre de

likeverdige. Det kan være skjønnhet i det urbane, og livskraft, men det kan også være ødeleggende.

Diktet introduserer også handel. I strofe fire blir skipene lastet med «fisk og tømmer» (norske eksportvarer) og i siste strofe losses det av spanske appelsiner. Skipsfarten knytter også verden sammen, det blir poengtert også i strofe fem «Blenda av Hamburg.» Teknologi (her representert av dampskip) muliggjør et mye større salg av produkter over hele verden. Gitt den lystige beskrivelsen av havnen, kan ikke diktet tolkes i retning av handel som noe negativt. I dagens samfunn er vi godt kjent med hvordan rovdrift på naturressurser utarmer jorden og forurenser. Kravet om større profittmarginer skader særlig naturen og fattige arbeidere i utviklingsland. Men det er også en side ved teknologisk fremdrift som kanskje er blitt underrepresentert i fremstillingen av handelens og teknologiens rovdrift på naturen og det er demokratiseringen av varer. De hundre kassene appelsiner representerer også muligheten for fattige og middelklassen til å kjøpe varer som før kun var tilgjengelige for overklassen. Det er i teknologisk fremskritt muligheter til å gjøre godt og til å gjøre ondt. Diktet presenterer her positive fremskritt uten å ta hensyn til de negative sidene.

Hver for seg er diktene ufullstendige bilder på hva teknologi og urbanisering gjør med naturen og mennesket. Det fullt ut negative i «Fanfare» stemmer ikke overens med bejaet i «Havn», men stilles de sammen, kan et mer nyansert bilde av teknologi og natur komme til uttrykk.

Harry Martinson

Harry Martinson (1904–78) var en svensk nobelprisvinnende forfatter. Jeg bruker Harry Martinson nettopp fordi han skriver på en måte som visker ut skillet mellom teknologi og natur. Lars Furuland skriver i *Ljus över landet – Elektriferingen och litteraturen*: « Harry Martinson [försöker] förena bejakandet av den nya tidens teknologi med sin djupa naturupplevelse. Hans dikt är just ett sådant försök att besjäla tekniken [...] Harry Martinson berättat att drömmen om ”en idyllfred med maskinerna” ofta sysselsatte honom.» (Furuland, 1983, s. 31). Men Martinson var ikke en som blindt hyllet urbaniseringen, han så også en fremtid som måtte unngås. Slik det står i *Ljus över landet*;

«var Martinson kluven i sin inställning till maskinåldern. Samtidigt som funktionalism-utställningen i Stockholm 1930 hyllades av andra unga diktare skrev han i tidskriften 31 Tidevarvet om den tragiska ”urbanisationen”: ”Men när inte någon plats mera finns för

I diktets tredelte struktur er det en sammenstilling av det landlige og naturen og fordi begge blir beskrevet med positive konnotasjoner og uten klare brudd i stil, glir det landlige og naturen inn i hverandre. Legg særlig merke til hvordan løvet til bjørka ikke skjelver, hvordan pinnsvinet går snaskende langs floden og katten hører sultent på fuglesangen. Det er ikke en natur ute av balanse som presenteres i diktet, men en harmonisk natur. Det er først i diktets siste verselinje at diktet skifter tone og det urbane blir presentert. Elektrisiteten som har reist «tyst» gjennom strømlinjene, buldrer nå ut i prangende steder. Der det landlige og naturen blir representert som rolig, blyg, sterkt og stille, blir det urbane fremstilt som noe overflatisk prangende og støyende. Det er heller ingen naturskildringer av byen. Det gode som eksisterer i det landlige forsvinner på vei inn til byen. Selv om det urbane er representert som negativt her, kanhende tilbyr diktet en løsning på den overflatisk støyende byen nettopp i sine skildringer av det landlige? Vi *kan* lese diktet dithen at det sier at fremtiden ligger i en mer harmonisk urban-natur-tilværelse, men samtidig blir dette å tillegge en hensikt som ikke er tilstede i diktet. Litteratur som har som mål å endre vårt levesett til å bli mer bærekraftig, kan ikke bare ekskludere byen som ond eller feil. Det er ingen tvil om at byen dreper natur (dens innbyggere medregnet), men samtidig ligger ikke løsningen i å avvikle byen. Over 4 milliarder mennesker bor i urbane strøk per 2019 (Ritchie & Roser, 2020), det ville vært en gedigen miljøkatastrofe om de aller fleste skulle flyttet ut av byene og bygge hjem på vill natur. Det kan synes som om et natursyn som inkluderer det urbane er en måte å finne den nødvendige balansen for en gjennomførbar bærekraftig verden.

Verden sett fra en gresstue

På den annen side kan man spørre seg om det ikke før vitenskapens gjennombrudd lå en vis berettigelse i troen at naturen var ond. For de fleste var livet plagsomt og elendig. [...] Mennesket vandret på lykke og fromme i en slags burgundisk folkeeventyrverden på stier blant villsvin og ulv. [...] Mennesket var dårlig utrustet mot tørke og hungersnød, frost og skybrudd. [...] Siden den tid har mange århundrer passert. Vitenskapen har gjennomtrengt og kartlagt verden. [...] Det ville aldri falle oss inn å plassere svalestjertens vingeprakt på ryggen av en demon eller en djevel, for vitenskapen har gitt oss muligheten til å løfte oss ut av fryktens grep. Den har befridd oss fra skepsis overfor naturen, en skepsis som for tusen år siden var sammenflettet med selvoppholdelsesdriften. (Martinson, 2019, s. 6–8).

Utsikt fra en gresstue begynner med en kort forklaring av verdens endrede natursyn. Fra før-opplysningstidens kirkelige optikk av naturen som ond, til hvordan vitenskapen har befridd mennesket fra denne tanken og gjort naturen god. Vitenskapen blir representert som en positiv kraft i verden, en frigjørende kraft. Den har muliggjort det for mennesket å «sette oss ned og ta en hvil, trygge og rolige, og få beskjed fra den nærmeste tua om sommeren» (s. 7), og

forfatteren ber oss «ta vare på denne muligheten til ufarlig og iakttakende frihet» og «velge utsikten fra en gressstue en sommerdag.» (s. 8). Ved å begynne novellen med en forklaring på vårt natursyn, insisterer forfatteren på at vi skal lese resten av teksten på bakgrunn av dette. Det videre forløpet i teksten er, kort oppsummert, naturen sett fra en gressstue.

Martinson har allerede i innledningen av novellen vist hvordan naturbegrepet har endret seg gjennom vitenskapens syn på den. Om det er sant, så vil vi igjen kunne endre naturbegrepet om vi ser på den gjennom en ny optikk. Er det hos Martinson beskrivelser av naturen som overskrider det «naturlige» og ser naturen gjennom en ny optikk. Kan språket være med å viske ut skillet mellom mennesket og det naturlige? Slik beskrives en billes flygeforberedelser i novellen:

Den avlange billekroppen deler seg langs ryggen. Dekkvingene skilles fra hverandre som to portdører, til de stanser i strittende positur, og låser seg i en stilling anelsen hevet over bakkroppen. Nå kan flygevingene folde seg ut under dem og skyte frem, en på hver side. I neste øyeblikk begynner de å vibrere, og så kommer løftet. Bløtvingen skifter blomst. (s. 9)

Mennesket er nesten «fraværende» som en handlende figur i teksten, det eneste vi har igjen er det rolige beskrivende blikket som observerer naturen. Jeg setter mennesket i hermetegn, selv om mennesket nesten ikke er tilstede eksplisitt i historien, så er mennesket representert i beskrivelsene av det som blir observert og er den som observerer. I det forrige utdraget fra novellen er det menneskelige representert ved portdører. Novellen er full av slike representasjoner, og siden novellen er kort, vil jeg referere til henvisningene her: «En hvit krabbeedderkopp med gule bein sitter ubevegelig som en brosjé på en skjermblomst.» (s. 8), «Når tegens instinkter er sikre på at beina går fri, skyter den rett inn i den blå himmelen som en avfyrt kule» (s. 9), «humle [...] omtrent som en knapp overtrukket med loddent stoff.» (s. 10), «Aller merkeligst er imidlertid laphriaens øyne. De er så store at hvis menneskets var i proporsjonal størrelse, ville øynene våre være større enn gresskar.» (s. 11), «Hundekjeksens melhvite parasoller» (s. 12), «Tilfeldigheten katedraler av strå, blader og stilker» (s. 12), «Maur og teger virker forbauset [...] til feltet igjen er tomt og den dragelignende ekvipasjen har forsvunnet i gresshvelvene.» (s. 13), «Disse øyestikkerne, hvis slanke skjønnhet er nærmest presset inn i lamé fra feenes rike [...] Det er noe salongfälig, nesten dekadent forfinet over dem [...] glitrende og spinkle kunstgjenstander fra en dekadent Ming-periode.» (s. 14), «vannymfene med sine nesten nåletynne bakkropper. [...] kan svinne hen og knekke som sprø krystalltråd. [...] ja, hele skikkelsen er som subtile linjer i forfinede dikt» (s. 14-15), «Først

hører man Laphriaens dype summing, lik en bue som så vidt stryker over strengen på en cello.» (s. 15), «Med sine ivrige forbein spiller den som på klaver» (2019, s. 17).

Det menneskelige er representert i naturen. Ikke bare som en som sitter på en gresstue og observerer den, men også i språklige bilder. *Utsikt fra en gresstue* benytter seg hovedsakelig av den perseptuelle modusen i beskrivelsen av naturen, men også den auditive. Vi blir presentert et helt vanlig utsnitt av naturen filtrert gjennom fortellerens opplevelse av disse fenomenene. I novellen er ikke naturen ond, heller ikke god, men den er og vi har vår plass i den; «den som stanser opp litt og lar et våkent blikk undre over livets mening blant krypene i en tue, får ikke bare grusomme, men også vennlige svar.» (s. 17–18) Det er ikke den uberørte, ville, og sublime naturen som beskrives i novellen, men det er heller ikke poenget til Martinson. Han beskriver en natur nær mennesket som kan ved «et blikk inn i en liten verden åpne perspektiver som ikke bare er miniatyrkunst. Det minste landskap, tuens landskap ved skoene dine, har riktig betraktet like mye å si som den store navngjetne dalen.» (s. 19). Vi har et spesielt ansvar til å ta vare på naturen i vår umiddelbare nærhet.

Konklusjon

Først i oppgaven har jeg villet bygge opp et filosofisk fundament basert på Merleau-Ponty sine idéer om *den levde kroppen*, *bakgrunn* og *annethet*. Det er blitt *bakgrunnen* jeg har tolket de litterære eksemplene mot og som har formet analysen. Særlig har jeg lagt vekt på negative og positive representasjoner og om litteraturen forsterker det dualistiske synet ved å kontrastere naturen og mennesket, i stedet for å vise det menneskelige som naturlig. Oppgaven har også prøvd å se utover det rent filosofisk- og litteraturteoretiske og vise hvordan tekst kan tolkes inn mot en mer praktisk løsning på miljø- og klimakrisen i dag. Analysene av den sublime naturen peker mot et natursyn som nødvendigvis vil undergrave idéen om mennesket som en naturytring, og kan være et hinder i å finne løsninger på dagens miljø- og klimaproblemer. Da særlig gjennom devaluering av urban natur og kravet om at den må være uberørt.

Jeg har analysert og konkludert underveis i teksten, da en slik fremgangsmåte ble nødvendig for å ta opp og inn over seg de spørsmålene som kom naturlig i analysen av tekstene. Disse spørsmålene og svarene, ble motoren som drev oppgaven fremover mot sine naturlige slutt. Oppgavens mål var ikke å konkludere om de litterære eksemplene er utenfor eller innenfor en

gitt ramme av hva god økokritisk litteratur er, men har fungert som eksempler på hvordan representasjon av det urbane og naturlige kan fungere i en tekst. Hvordan naturen og mennesket blir representert er viktig fordi; hvordan vi forstår oss selv og naturen er gjennom språket og da vil (ifølge Hall) representasjonen av begrepene også endre hvordan vi forholder oss til naturen og oss selv. Oppgavens hovedmål var å se hvordan representasjon av naturen kan endre naturbegrepet og jeg vil her, med bakgrunn i funnene jeg har gjort, presentere 8 punkter som kan gjøre en tekst verdifull i overførselen fra litteratur til en mer økologisk bærekraftig verden:

1. Litteratur skal ikke fremstille naturen og mennesket dualistisk. I stedet burde litteraturen ta sikte på å minke avstanden mellom naturen og mennesket. Basert på Merleau-Ponty sin teori om mennesket som naturvesen, tilhørende i naturen og som retter seg mot naturen, bør naturen representeres som noe annerledes og ikke en motsetning til mennesket.
2. Mennesket er en naturkraft. Det er derimot ikke det samme som å si at alle naturuttrykk er positive. Økokritisk litteratur skal vise hvordan menneskelig aktivitet kan virke positivt og negativt på naturen.
3. Opphøyning av vill uberørt natur skal ikke forekomme. Om den gjør det, må forfatteren vise den som en subjektiv mening om naturen og vise den urbane naturen som likeverdig.
4. Vise urban natur som natur.
5. Litteraturen må vise hvorfor og hvordan urban natur er viktig.
6. Teknologi er en viktig del av det moderne menneskets liv og skal ikke beskrives *kun* negativt. Forfatteren må vise en god balansegang mellom å vise de negative aspektene ved moderne teknologi og hvordan teknologi kan hjelpe og verne om naturen.
7. Teksten skal vise naturens egenverdi.
8. Sentimental litteratur kan ikke peke fremover til en løsning på dagens miljø- og klimautfordringer.

I dages samfunn der mer og mer av jord og mark blir lagt under betong av ekspanderende byer kan det være sunt å ha en diskusjon om hvordan mennesket ser og er seg selv når naturen blir avspist med mindre og mindre plass i det miljøet vi lever i.

Referanseliste

- Aarre, E. (2014, 29. januar 2014). Tårer da kraftlinjene åpnet. Hentet 19. februar 2020 fra <https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/G0d36/taarer-da-kraftlinjene-aapnet>
- Cronon, W. (2015). The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature. I K. Hiltner (Red.), *Ecocriticism The Essential Reader* (s. 102-119). New York: Routledge.
- de Louthembourg, P. J. (cirka 1797). The Angel Binding Satan. I. Yale Center for British Art.
- Fuglestad, M. (2019, 30. juli 2019). Norsk natur er i fare. Hentet 20. Januar 2020 fra <http://www.mariusfuglestad.com/2019/07/30/norsk-natur-er-i-fare/>
- Furuland, L. (1983). Ljus över landet: Elektriferingen och litteraturen. I B. Nyström & P. Sörbrom (Red.), *När elektriciteten kom* (s. 11-38). Stockholm: AB Allmänna Förlage.
- Hall, S. (2017). Cultural Identity. I J. Rivkin & M. Ryan (Red.), *Literary Theory: An Anthology* (s. 1191-1209). Oxford: John Wiley & Sons, Ltd.
- Jacobsen, R. (1933). *Jord og Jern*. Oslo: Gyldendahl Norsk Forlag.
- Kant, I. (1995). *Kritikk av dømmekraften* (E. Hammer, Overs.). Oslo: Pax Forlag A/S.
- King James Bible*. (2004). (2004. utg.).
- Martinson, H. (1963). *Dikt i utvalg*. Oslo: Cappelen.
- Martinson, H. (2019). *Utsikt fra en gresstue* (J. Grip, Overs.). Råde: Heinesen Forlag.
- Merlau-Ponty, M. (2000). *Øyet og Ånden* (M. B. Tin, Overs.). Oslo: Pax Forlag
- Merlau-Ponty, M. (2019). "The Nature of Perception" (1934) *Research in Phenomenology*; Jan 1, 1980; 10, Periodicals Archive Online pg. 9. *ProQuest*. Hentet fra <https://search.proquest.com/docview/1300036276?accountid=12870>
- Merleau-Ponty, M. (1994). *Kroppens Fenomenologi* (B. Nake, Overs.). Oslo: Pax.
- Merleau-Ponty, M. (2003). *Nature: Course Notes from the Collège de France* (R. Vallier, Overs.). Evanston, Illinois, USA: Northwestern University Press.
- Næss, A. (2015). The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects. I K. Hiltner (Red.), *Ecocriticism The Essential Reader* (s. 47-61). New York: Routledge.
- Pite, R. (2019). Proquest literature online. *Wordsworth and the natural world*. Hentet fra https://literature.proquest.com/searchFulltext.do?id=R04554962&divLevel=0&trailId=16894269FAA&area=criticism&forward=critref_ft&browse=true
- Ritchie, H. & Roser, M. (2020). Urbanization. Hentet 10. april 2020 fra <https://ourworldindata.org/urbanization#citation>

Stabell, E. D. (2012). Kroppens økologi: Merleau-Ponty, Marx og bevissthetens vilkår i teknologiens tidsalder. Hentet 4. mars 2020 fra <https://filosofisksupplement.no/wp-content/uploads/2012-stabell-kroppens-oekologi.pdf>

WHO. (2020). Air Pollution. Hentet 2. april 2020 fra https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1

Wordsworth, W. (1990). *The Poems: Volume One*. London: Penguin Books.

Wordsworth, W. (1995). *The Prelude: The Four Texts (1798, 1799, 1805, 1850)*. London: Penguin Books. Hentet fra [http://armytage.net/pdsdata/The%20Prelude\(Penguin%20Classics\).pdf](http://armytage.net/pdsdata/The%20Prelude(Penguin%20Classics).pdf)

